

Digitaliseret af | Digitised by

**DET KGL.
BIBLIOTEK**

Royal Danish Library

Forfatter(e) | Author(s):

Titel | Title:

Udgivet år og sted | Publication time and place:

Fysiske størrelse | Physical extent:

Koch, L.

Nogle bemærkninger om L. Holberg og Sorø
akademi.

København : Bianco Luno, 1887

15 s.

DK

Værket kan være ophavsretligt beskyttet, og så må du kun bruge PDF-filen til personlig brug. Hvis ophavsmanden er død for mere end 70 år siden, er værket fri af ophavsret (public domain), og så kan du bruge værket frit. Hvis der er flere ophavsmænd, gælder den længstlevendes dødsår. Husk altid at kreditere ophavsmanden.

UK

The work may be copyrighted in which case the PDF file may only be used for personal use. If the author died more than 70 years ago, the work becomes public domain and can then be freely used. If there are several authors, the year of death of the longest living person applies. Always remember to credit the author

L. Koch.

L. Holberg

7
Lorö akademi.

1887.

34³ - 185.

DET KONGELIGE BIBLIOTEK

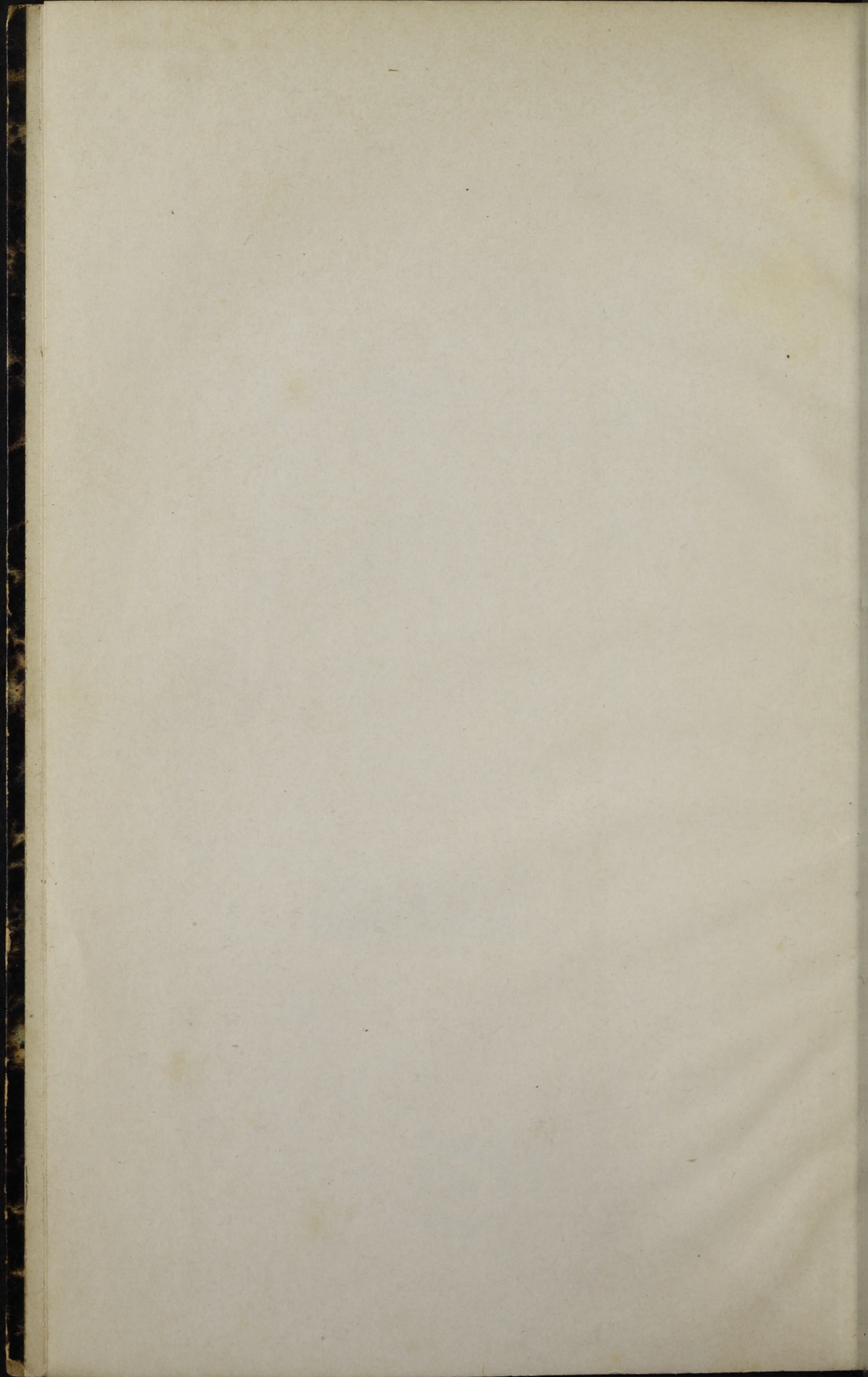

130020704854

C. F. Dvicka.

1890.

Nogle bemærkninger

om

L. Holberg og Sorø akademi.

Af

L. Koch.

Særtryk af «Historisk Tidsskrift». 6. R. I.

1904. h. 1609.

København.

Bianco Lunos kgl. hof-bogtrykkeri (F. Dreyer).

1887.

Det er ofte omtalt, at Frederik V og hans rådgivere kun skulle have lagt liden taknemlighed for dagen imod Holberg for hans store gave til Sorø akademi, både ved den tilsidesættelse, der skulde være vist ham ved akademiets indvielse, og derved, at hans forlangende eller ønske om, at borgerlige skulde have adgang til dette, ikke blev opfyldt. Fremstillingerne heraf trænge dog, som vi skulle vise, til betydelig modifikation.

Hvad akademiets indvielsesfest angår, da blev den holdt i Sorø d. 7. Juli 1747. Ellers vides der herom ikke stort andet, end at overhofmesteren, Henrik XVII, greve af Reuss, herre til Plauen, i kongens overværelse holdt en sirlig dansk tale; efter at højtideligheden var endt, gik kongen med ministrene til taffels, og de øvrige karakteriserede personer bleve af greven magnifikt trakterede¹⁾. Men en oberst Nordenfels har derom givet følgende beretning:

¹⁾ Pontoppidan, Danske Atlas III, 66. Kirkehistorie IV, 44. Holberg, Danmarks og Norges stat, 3die udg., 1762, s. 272. G. Baden, Frederik V's årbog 32, gør i sin uvillie mod adelen talen tysk. P. Hjorts breve I, 479, hvor der meddeles udtog af avisberetninger.

„Holberg havde af egne midler stiftet det til sin tid store, mægtige ridderakademi i Sorø. I sin patriotiske iver ønskede han, at kongen og hoffet vilde bære indvielsesfesten med deres nærværelse. Hans ønske blev opfyldt. Alt blev paa den uegennyttige patriots bekostning prægtigen indrettet til hoffets modtagelse og bevertning. Middagstaffelet var serveret, og den højtfortjente lærde lavede sig just til som vært at efterkomme sin pligt, da iblandt hoffets herrer det vigtige spørgsmål blev alvorligen debateret, om en sådan mand, der ikke var af høj adel, kunde spise med Hs. maj. og hoffet ved ét bord. Det blev afgjort benægtende. Derpå levede hoffet højt paa stifterens bekostning, og den ædle vært måtte trække sig tilbage til et sideværelse og spise alene. Dette skete i midten af det 18de århundrede.“¹⁾

Denne fortælling er senere gentaget af forfattere, der gerne vilde stille adelige fordomme i så skarp belysning som muligt, således af G. L. Baden²⁾, N. M. Petersen³⁾ og F. Barfod⁴⁾. Kun P. Hjort har med rette gjort opmærksom på, at dens kilde ikke er synderlig pålidelig⁵⁾. Det er dog meget muligt, måske endog sandsynligt, at Holberg den dag har spist ved grevens og ikke ved kongens taffel; men hvis oberst Nordenfels har ret heri,

¹⁾ Engelstoft, Carmen, qvo Acad. Soranæ d. 21. Maji 1827 gratulatur, 32. Møller, Mnemosyne II, 320. Citatet er efter N. M. Petersen, Literaturhist. IV. 527 taget af „Denkwürdigkeiten und Reisen des Obristen v. Nordenfels, herausgeg. v. Niedmann.“ — Bogen synes ikke at findes i København.

²⁾ Frederik V's årbog 32. „Holberg sad eller stod vel i en krog“ osv.

³⁾ Literaturhistorie IV, 527.

⁴⁾ Fortællinger af fædrelandets historie, 4de udg., II, 254.

⁵⁾ Breve I, 475.

er det også det eneste, der er rigtigt i hans beretning. Han tror således, at Holberg har stiftet Sorø akademi, medens virkeligheden er, at baroniet Holberg kun udgør en fjerdedel af dets jordtilliggende, 1006 tdr. hartkorn, medens klostergodset efter en jordebog af 1732 udgjorde 3107 tdr. foruden kirketiender. Fremdeles er det umuligt, at Holberg eller noget andet menneske skulde have tænkt på, at han kunde være vært ved indvielseshøjtideligheden; det var overhofmesteren; og endelig spiste de høje gæster ikke på Holbergs bekostning; thi akademiet havde før 1751 ikke modtaget en eneste tønde land eller en skilling af Holbergs gave. Man kan med grund sige, at hvor der er så mange fejl på en halv side, har man lov til at antage, at der kan være én til, og i ethvert tilfælde bør historien være forsigtig med at rejse beskyldninger på så usikker en grund, så meget mere, som det er alle de omstændigheder, der skulde gøre til sidesættelsen særlig graverende, der ere urigtigt fremstillede.

Større betydning har anken over, at Holbergs ønske om, at borgerlige skulde have adgang til akademiet, ikke blev opfyldt. Som dette sædvanlig berettes, får man det indtryk, at han skulde have udtalt dette ønske, da han bortskænkede baroniet. Dette er dog ikke tilfældet; der er for dette aldrig udstedt noget egentligt gavebrev; men i hans adelspatent bestemmes, at der skal oprettes et friherreskab af hans godser og hertil føjes: „Men efter hans dødelige afgang og ikke før skal dette friherreskab Holberg, uskiftet og udelt, upantsat og uafhændet, intet undtagen, aldeles være henfalden til Vores ridderlige akademi i Sorø til et evindeligt ejendomme; dog skal det i så fald altid have og beholde det

navn af friherreskabet Holberg.“ — Her er ikke tale om nogen anden betingelse for gaven. Men der synes i et enkelt punkt at have været en divergens mellem Holberg og regeringen; denne lagde stærkt vægten på, at Sorø skulde være, ikke blot en adelig skole, men også kun for dem, der, som det hedder i en kancelliskrivelse til hofmesteren, have midler til at opføre sig på den måde, som dette akademi er anstændigt¹⁾. Ved siden af bestræbelserne for at forhindre unyttige udenlandsrejser var der især én sag, der med hensyn til skolevæsnet lå regeringen på sinde, nemlig at forhindre, at stipendierne gjorde latinskolerne til en slags fattigskoler, hvor mange forældre søgte forsørgelse for børn, der dels vare „slette ingenia“, dels bragte al slags råhed og ryggesløshed ind i skolerne og siden ved universitetet²⁾. Det var vist nok den almindelige mening, at dette var et onde, som der burde rådes bod på, og det er ikke usandsynligt, at vi her have grunden til, at man var uvillig til at understøtte akademisterne. — Holberg derimod har enten havt en anden betragtning af denne sag, eller han har næret frygt for, at akademiet ikke vilde få tilgang, når der ikke kunde skaffes understøttelse for akademisterne. Allerede 1749 meddeler grev Reuss, at han fra 1751 vil afstå godsets reuener til akademiet; men hvad der i hans levende live indgår, skal anvendes til at betale halvdelen af, hvad de 10 ældste akademister skulle betale³⁾, og omtrent samtidig gjorde han et forsøg på at skaffe en bestandig stipendiefond tilveje. Han

¹⁾ Sæll. tegn. 1747 nr. 120.

²⁾ Fdn. 23. Juli 1756. Stampes erklæringer I, 512 og 546.

³⁾ Sæll. tegn. 1749 nr. 444.

legerede nemlig akademiet en del strøgods, der ikke hørte til baroniet, og som han antog vilde tillige med, hvad han ellers efterlod sig, beløbe sig til 12,000 rd., på det vilkår, at renterne skulde anvendes til 3 fattige akademisters underhold, samt at kongen anvendte lige så stort et beløb, så der i alt blev 6 fripladser. Efter at han havde undertegnet dette testament, tilføjede han en bestemmelse om et lille legat for en søstersøn og om enkesædet på Tersløse gård, hvorefter han retter følgende anmodning til kongen: „Min allerunderdanigste sidste bøn er, at det allernådigst vilde behage Deres kongelige majestæt, at så som der udi middelstand findes mange personer af meriter, at det privilegium at blive akademist også extenderer sig til dem, på det jeg ikke skal synes at ville foragte min egen stand. Dette har altid lagt mig på hjertet, og dertor håber en nådig bøn-hørelse.“¹⁾

Det er ikke klart, om det har været Holbergs mening, at borgerlige i det hele skulde have adgang til akademiet, eller om han kun har tænkt, at de skulde kunne få de 6 stipendiepladser, han tænkte sig oprettede; således forstod J. P. Anchersen testamentet, den gang det fremkom²⁾. Men hvilken af disse retninger hans ønske er gået i, så meget er vist, at det ikke blev opfyldt. Han havde sendt grev Moltke en afskrift, men det originale dokument fremkom først efter hans død.

1) Mnemosyne II, 317. J. Møller angiver, at underskriften er af 20. Jan. 1748, uden at det ses, om det er den første eller anden underskrift. J. P. Anchersen siger, at Holberg 17 gange har forandret dette testament. Brev til Holstein, Soransk tidsskrift II, 145.

2) Soransk tidsskr. II, 145 f.

D. 1. Marts 1754 blev det konfirmeret med alle dets ord, clausuler og punkter¹⁾; men hans slutningsbemærkning om de borgerlige studenters adgang var udeladt.

Hertil kommer, at selve hovedbestemmelsen i det omtalte testament, dels ikke blev iværksat ganske efter Holbergs ønske, dels kun en kort tid blev i kraft. Der blev nemlig ikke oprettet 6 fripladser, men 12 halve, idet hver af de 12 ældste akademister, som det synes uden hensyn til, om de vare trængende eller ej, kun betalte halv pris, 100 rd., for ophold og undervisning. Men i årene 1764—65 blev akademiets stilling mislig, især ved at kvægsygen ødelagde besætningerne på gårdene og gjorde det nødvendigt at nedsætte forpagtningsafgifterne. Kapitalerne bleve af den grund fortærede, og renteindtægten aftog altså ligeledes. Det var disse forhold, der foranledigede den daværende overhofmester, grev F. Danne-skjold Samsø til, dels at forlange tilskud af kongens kasse, dels at foreslå, at akademiets virksomhed skulde standses 10—12 år, for at det atter kunde komme på fode. Kongen gik ind på at yde et årligt tilskud af 2,000 rd., men han vilde ikke indlade sig på en standning af akademiet, hvorfor Danne-skjold nedlagde sit embede 1764. Medens professorerne selv med J. Kraft i spidsen midlertidig varetog hofmesterembedet, udkom der et reskript om adskillige besparelser i administrationen. Her bestemtes det, at der herefter ikke mere skulde gives noget bestemt antal halve eller hele fripladser; men når uformuende ønskede at besøge akademiet, skulde de gennem overhofmesteren ansøge derom, og der kunde da tilstås dem 100—200 rd. årlig; denne

¹⁾ Hofman, Fundatser VII, 591.

begunstigelse måtte dog ikke gives til mere end tre ad gangen, og der måtte dertil ikke anvendes større beløb end 600 rd., renten af de 12,000 rd., som Holberg havde skænket¹⁾. Det synes dog snarest, som om der efter denne tid slet ikke mere er givet fripladser, eller tilstået moderation i betalingen; ti i året 1789 siger en mand der i mange år havde været knyttet til akademiet, at „i Sorø kan en studerende ikke som i København få stipendier . . . , nej akademiet i Sorø kan ikke rose sig af rige gaver til fattige og flittige studerendes understøttelse og opmuntring“²⁾. Havde der været endog blot tre fripladser, vilde den svagt besøgte anstalt i den henseende have været rigt aflagt.

Det kan således næppe siges, at der i dette punkt er holdt synderlig samvittighedsfuldt over bestemmelserne i Holberg testamente. Derimod forekommer det os ikke, at det kan bebrejdes kongen eller hans rådgivere, at de ikke vilde føje Holbergs ønske om at give borgerlige adgang til akademiet. Man dømme, som man vil, om hensigtsmæssigheden af et ridderligt akademi, så havde Frederik V nu en gang ved oprettelsen af et sådant fulgt de soranske traditioner, og han og hans rådgivere have sikkert været overbeviste om, at det skulde blive til gavn for staten så vel som for de unge, der besøgte det. Og nu skulde, næppe 7 år efter at fundatsen var udstedt, denne have været forandret, fordi Holberg havde skiftet

¹⁾ Sæll. tegn. 1764 nr. 318 og 489 og 1765 nr. 660, d. 27. December, Smlgn. Treschou, Grev F. Danneskjold 45, og danske kongers hist. 457. Det var i henhold til denne bestemmelse, Danneskjolds eftermand anbefalede et andragende fra M. Bering-skjold 1766 om at få en søn optaget for 100 rd. J. Grundtvig, M. Beringskjold, Hist. tidsskr., 5te række, I, 165.

²⁾ C. A. Borch, Noget om akademiet i Sorø 1789, s. 16.

mening? Kunde det ikke med rette siges, at hvis han havde havt noget imod, at adgangen til akademiet kun skulde tilstedes adelige, da havde det været tid at sige det, før han skænkede baroniet, og når han den gang tav, måtte han også helst have tiet siden. N. M. Petersen indleder beretningen om Holbergs testament ved at sige, at han „blev uforskyldt i sin grav udsat for den mistanke at have kastet foragt på den borgerlige stand ved at udelukke den fra akademiet“¹⁾. Hvis nogen har næret en sådan mistanke, kan den ikke gendrives ved, at han ytrer et ønske, som han selv har måttet vide, nu kom for sent. — Det skal her endnu nævnes, at der dog i Frederik V's tid blev givet nogle borgerlige adgang til akademiet; i anledning af suverænitetetsjubilæet tilstodes der ved reskript af 14. Oktober 1760 Københavns magistrat, de 32 mænd samt andre anselige borgere i byen ret til lige med adelen at anbringe deres børn i Sorø. Hermed var der vel gjort borgerstanden al den indrømmelse, der kunde have praktisk betydning; ti der var vistnok udenfor København ikke mange borgerlige, der havde råd til at betale 200 rd. årlig for en søns undervisning.

Må vi således nære tvivl om rigtigheden af, at der ved akademiets indvielse skulde være tilføjet Holberg en krænkelse, og, hvis der er begået mislighed overfor hans testament, se denne i et andet lys end hidtil, så skal der endnu anføres et par småtræk, der tyde på, at det

¹⁾ Literaturhist. IV, 527. Fr. Barfod véd, at bestemmelsens udeladelse af gavebrevet var ikke Frederik V.'s skyld, men den hovmodige tyske adels. Fortæll. af fædrel.'s hist. 4. udg. II, 255. I det hele får man af disse fremstillinger det indtryk, at det nævnte ønske var fremsat i det gavebrev, hvorved baroniet bortgaves, men et sådant eksisterer, som ovenfor omtalt, slet ikke.

har været regeringen magtpåliggende at vise, at den påskønnede Holbergs gavmildhed. Da der 1747 skulde ansættes en professor i historie i Sorø, søgtes pladsen af J. S. Sneedorf, hvem grev Reuss først havde anbefalet; siden, da M. Hübner meldte sig, foretrak han dog ham for Sneedorf. Endelig havde også Wadskiær indgivet en ansøgning. Oversekretæren i kancelliet, grev Holstein, sendte da efter kongens befaling ansøgningerne til Holberg, for at han skulde erklære, hvem af disse der var den mest habile, eller om han kunde nævne en anden¹⁾. Holberg skal da have slået en streg over alle de andre navne og ved Wadskiærs have skrevet: En fattig student!²⁾ Han fik også embedet. Det var sikkert ikke det heldigste valg, Holberg gjorde, og hvis beretningen om hans grund til dette er sand, forekommer den også os besynderlig; men det var en smuk opmærksomhed, der vistes ham ved, at han fik lov til at besætte professoratet i sit eget fag, og det tyder ikke paa tilsidesættelse, at den mand, han udtalte sig for, blev foretrukket for dem, der havde overhofmesterens anbefaling.

To år efter blev det efter grev Reuss' forslag besluttet at anvende 2—300 rd. på at sætte en begravellesplads istand i Sorø kirke, for derefter at tilbyde Holberg den som et bevis på akademiets erkendtlighed³⁾. Dette var ganske vis ikke mere, end hvad stiftelsen var ham skyldig; men hvorledes skulde den på anden måde lægge sin taknemlighed for dagen overfor en gammel mand, der gik på gravens rand, og som netop den gang havde

¹⁾ Oversekretærens brevbog 1747 nr. 145.

²⁾ N. M. Petersen IV, 335.

³⁾ Sæll. tegn. 1749 nr. 444.

lovet om kort tid at ville endnu i levende live give afkald på baroniets indtægter?

Men hertil kommer endnu, at det synes utvivlsomt, at Holberg i et meget vigtigt punkt har haft indflydelse på den undervisningsplan, der fastsloges. Under 3. Marts 1747 tilstillede kancelliet overhofmesteren en meget vidtløftig plan for akademiets indretning¹⁾. I dennes § 12 hedder det: „Som de studerende sjældent får in lectionibus publicis at vide, hvad de ønsker, men hvad lærerne finde for godt at sige dem, så ville vi allernådigst, at professorerne skal på visse timer i ugen være forbundne at modtage spørgsmål af akademisterne for at oplyse deres tvivl og at give dem udførlig undervisning i alt det, som dertil har givet anledning, hvilket skal ske publice.“ Men dette er lige til de enkelte udtryk en gengivelse i reskriptstil af, hvad Holberg et par år tidligere i sine „Moralske tanker“²⁾ havde udtalt. Det hedder her: „Mit forslag er dette: Eftersom jeg haver mærket, at de daglige lectiones publicæ er til liden eller ingen nytte, efterdi nogle få personer frekventere de samme heller af kuriositet og for at gøre sig kendt af lærerne end for at undervises. De få desforuden på disse steder just ikke at høre, hvad de forlange at vide, men hvad lectores behage at recitere . . . Herudover holder jeg for, at det kunde være nyttigere, hvis lectores bleve forvandlede til responsores, således at de på visse tider og steder lode sig indfinde for at svare til de spørgsmål, som af den studerende ungdom bleve dem foresatte, at sige dem, hvad de forlangte at vide, og forklare for dem, hvad de ikke kunde forstå udi de bøger

¹⁾ Sæll. tegn. 1747 nr. 120.

²⁾ 1744 s. 484—85.

og skrifter, hvis læsning de tilforn havde rekommanderet dem.“ — Der vil vist nok ingen nægte, at der må være en forbindelse mellem disse ord og det ovenfor anførte påbud i reskriptet, og det er lidet rimeligt, at grev Holstein, eller hvem han har benyttet sig af ved udarbejdelsen af dette, skulde være bleven i den grad slåede af Holbergs tanke, at de uden videre have optaget den; langt snarere må man formode, at Holberg har havt del i affattelsen af den nævnte plan, og at han da har villet virkeliggøre, hvad der tre år i forvejen havde været et ønske, som han ingen udsigt havde til at få opfyldt.

Det har sin interesse at kende den værdi, som baroniet Holberg kan antages at have havt, da akademiet overtog det; ti med de senere jordpriser for øje er man tilbøjelig til at overvurdere det. En samtidig siger, at det ansloges til 50,000 rd., og at mange endda mente, at denne ansættelse var for lav¹⁾. Det har også forrentet en noget større sum; ti i årene 1754—63 var jordebogskassens overskud, som blev afgivet til akademiets økonomikasse, i gennemsnit 4267 rd. 2 mk. 2 sk., eller 5% af c. 83350 rd. Men heri indbefattes tillige indtægterne af de så kaldte kalkreutzske godser, Hellestrup og Nidløse med c. 52 tdr. htk. hovedgårdstakst, 313 tdr. htk. bøndergods og kirketiender med c. 74 tdr. matrikuleret tiendehartkorn. Dette gods var af en oberst Rabe v. Kalkreutz bestemt til at svare en del legater til forskellige personer; men det var forgældet og formåede ikke at yde, hvad det skulde, og da kongen 1751 pålagde Sorø akademi at overtage det, var det en byrde, der

¹⁾ Büsching, Nachrichten I, 442.

blev lagt på dette. Pensionerne, der skulde udredes, beløb sig til 1000 rd., og dette kunde godset ikke indbringe¹⁾. Vi kunne derfor sikkert gå ud fra, at det kun har været en meget lille del af det ovennævnte beløb, som Hellestrup har afgivet. Men antages det blot, at 3500 rd. falder på baroniet, repræsenterer det dog en sum af 70,000 rd. Forpagtningsafgiften af de to hovedgårde, Tersløse og Brorup, der tilsammen havde 120 tdr. htk., udgjorde 2400 rd., altså 20 rd. pr. tde. hartkorn. Bøndergodset har altså ikke indbragt 2 rd. pr. tde. htk. Godset har dog sikkert været i, hvad man kaldte god stand; ti i året 1762 vare restancerne 367 rd. og 5½ td. havre, hvad næppe kan kaldes noget højt beløb. Det næste år steg de til 1327 rd., 21 tdr. rug og 2 tdr. havre. Men da havde kvægsygen bortrevet besætningerne; forpagtningsafgifterne måtte derefter ned sættes med 715 rd., og dels derfor, dels fordi den nylig pålagte ekstraskat antoges at ville forøge restancerne, beregnedes det i September 1764, at året kun vilde give et overskud af rigelig 3000 rd. — Baroniet ydede i ethvert tilfælde langt større indtægter end klostergodset, der dog udgjorde det tredobbelte hartkorn. Efter en beregning over dets udgifter og indtægter skulde overskuddet være 1513 rd. årlig; men Danneeskjold siger, at det i gode år allerhøjest kan indbringe 500 rd., og grunden hertil er det stærke hoveri og de til stalden faldende udgifter. Da han i året 1764 gjorde forestilling om, at akademiet ikke kunde bestå ved sine egne midler, opstillede han dets indtægter således:

¹⁾ Soransk tidsskrift I, 19—23.

Baroniet og Hellestrup, når pensionerne ere betalte,	2500 rd.
Sorø gods	500 -
Renter af 31,000 rd.	1575 -
	<hr/>
Summa	4575 rd.
Den mindst mulige udgift:	6536 -
	<hr/>
Underbalance	1961 rd.

Danneskjold er åbenbart tilbøjelig til at se sagen fra den mørkeste side, og det må ikke forglemmes, at hans resultat er bleven så ringe på grund af kvægsygens ødelæggelser, samt at ekstraskatten for baroniet beløb sig til 1149 rd. og for Sorø gods til 2640. Men det er dog et tarveligt resultat, når et stort gods med 7 hovedgårde ikke en gang kan indbringe 1 rd. pr. tde htk.¹⁾.

¹⁾ Sæll. tegn. 1749 nr. 444 og 1764, 318-19 og 489. I indlægene til disse to sidste findes de ovenfor opgivne tal og beregninger.

